

The role of women in explaining and promoting the culture of self-sacrifice & martyrdom

Emphasizing the war novels of the eighties & nineties

Somayyeh kazemi zardkhshoyi¹

Assistant Professor, Department of Persian Language & Literature, Farhangian University of Esfahan, Esfahan, Iran.

abstract

With the beginning of the eight-year war between Iraq and Iran, the literature of holy defense was formed. The presence of women in the literature of this field is very sensitive, colorful and undeniable; Whether as an author in the creation of works of holy defense, or as the main and secondary characters in these works, which is a reflection of their bravery and sacrifice and promoting the culture of martyrdom and sacrifice in the eight-year Iran-Iraq war and after that. . The effect of women's resistance and sacrifices in the works of holy defense, especially in the novel Jang, is small, transitory and influential. In the present study, which was carried out in a descriptive-analytical method and based on library data, the author discussed the role of women in promoting the culture of martyrdom and self-sacrifice during the war and after it, and its tremendous impact and reflection. In 16 novels, he has examined and discussed the holy defense in the 80s and 90s. The findings of the research show that: women are involved in promoting the culture of sacrifice and martyrdom, both directly (presence at the fronts) and indirectly (behind the fronts, nursing, financial aid, encouraging and stimulating the warriors, marrying veterans, promoting the values of the front, etc.) have played a significant role and these roles have been very effective in the stable literature of the country.

Key Words: Women, explanation jihad, manifestations of resistance, novel, war.

¹ Email: paez981@yahoo.com.

نقش زنان در جهاد تبیین و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

با تأکید بر رمان‌های جنگ دهه ۸۰ و ۹۰

سمیه کاظمی زردخشویی^۱

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

با آغاز جنگ هشت ساله عراق علیه ایران، ادبیات دفاع مقدس شکل گرفت. حضور زنان در ادبیات این عرصه بسیار حساس، پر رنگ و غیرقابل انکار است؛ چه به عنوان نویسنده در خلق آثار دفاع مقدس، چه به عنوان شخصیت‌های اصلی و فرعی در این آثار، که بازتابی از رشادت‌ها و ایثار آنان و ترویج فرهنگ شهادت و ایثار در جنگ هشت ساله ایران و عراق و پس از آن است. تأثیر مقاومت و ایثارگری‌های زنان در آثار دفاع مقدس خصوصاً در رمان جنگ اندک، گذرا و تأثیرگذار است. نگارنده در پژوهش حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه داده‌های کتابخانه‌ای انجام گرفته، به نقش زنان در ترویج فرهنگ شهادت و ایثارگری و جهاد تبیین در دوران جنگ و پس از آن پرداخته است، و تأثیر شگرف و بازتاب آن در ۱۶ رمان دفاع مقدس در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ را مورد بررسی و مذاقه قرار داده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که: زنان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، چه به صورت مستقیم (حضور در جبهه‌ها) و چه به صورت غیر مستقیم (پشت جبهه، پرستاری، کمک‌های مالی، تشویق و تهییج رزمندگان، ازدواج با جانبازان، ترویج ارزش‌های جبهه و...) نقش به سزایی داشته‌اند و این نقش آفرینی‌ها در بطن ادبیات پایدار کشور بسیار اثربخش بوده است.

کلیدواژه‌ها: زنان، جهاد تبیین، جلوه‌های مقاومت، رمان، جنگ.

¹ Email: paez981@yahoo.com.

۱. مقدمه

زنان با آغاز جنگ تحمیلی همپای مردان، در صحنه‌های نبرد چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم حماسه آفرینی کردند و همین امر موجب بازتاب ایثارگری‌های بسیاری در آثار ادبی دفاع مقدّس شد. یکی از شاخه‌های ادبیّات دفاع مقدّس، رمان جنگ است که از بهترین آثار برای آشنایی مخاطب با حوادث و مسائل اجتماعی دوران جنگ به شمار می‌رود. «به طور کلی همچنان که در تمام عرصه‌های زندگی زن در کنار مرد مکمل اوست در جنگ نیز نقش به سزایی دارد و گاه تا دوشادوش مردان می‌جنگد و به همین نسبت در ادبیّات پایداری جهان وجود او نیز بازتاب یافته است.» (نامه پایداری، عمران‌پور، ۱۳۸۷: ۳۵۲)

رمان‌های دفاع مقدّس که در واقع بازتاب برهه‌ای از تاریخ شگرف مقاومت و دفاع مقدّس است از ثبت تأثیرات عمیق نقش زنان در صحنه‌های نبرد غفلت نورزیده و این حماسه فراموش ناشدنی را هرچند اندک در محتوای داستان‌ها منعکس نموده‌اند، گرچه این نوع از ادبیّات، به دلیل حضور کم‌رنگ بانوان در جبهه، و شمار زیاد نویسندگان مرد، ادبیّاتی مردانه شد.

از مهمترین مسائل و اتفاقات جنگ می‌توان به نقش زنان در ترویج فرهنگ شهادت و ایثارگری و نقش پررنگ ایشان در جهاد تبیین دوران جنگ و پس از آن، اشاره کرد. نگارنده در پژوهش حاضر بر آن است تا این تأثیر شگرف و مهم و بازتاب آن در ۱۶ رمان دفاع مقدّس که در محدوده دهه‌های ۸۰ و ۹۰ تألیف شده‌اند را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

رمان‌های مورد بررسی در این مقاله عبارتند از:

پری رو نوشته: حسین مرتضوی کیاسری / نخل‌ها و آدم‌ها نوشته: نعمت‌الله سلیمانی

نخلستان سرو نوشته: خسرو باباخانی / با جام‌های شوکران نوشته: عبدالمجید نجفی

عشق و جنگ نوشته: منیرو السادات موسوی / ضیافت به صرف گلوله نوشته: مجید قیصری

بوی بهشت نوشته: مریم بصیری / نیمه نارنج نوشته: شمسی خسروی

لیلا نوشته: مرضیه شهلایی / راز ناشناس نوشته: نورالدین آزاد

حمیده نوشته: لطف‌الله سلطانی / دا نوشته: سیده اعظم حسینی

شطرنج با ماشین قیامت نوشته: حبیب احمدزاده / شیلان نوشته: فاطمه حاجی بنده

حنانه نوشته: مریم برادران / دور گردون نوشته: طاهره ابید

۱-۱. پیشینه تحقیق

تحقیقات ارزشمندی راجع به نقش زنان در دفاع مقدّس انجام شده است که در ادامه به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

۱. «نقش زنان در دفاع مقدّس بر اساس دو خاطره نوشت خانه‌ام همینجاست و دیدار زخم‌ها» از زینب ناظمی زاده، استاد راهنما: قاسم صحرائی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

۲. «نمادها و نمودهای نقش زنان در دفاع مقدس با تأکید بر رمان‌های خواب سبز عشق و خاک سرخ» از خداداد مرادی، استاد راهنما: الیاس نورایی.

۳. «بررسی نقش زنان در چهار رمان دفاع مقدس (دا، زمین سوخته، من زنده‌ام، پوتین‌های مریم)» از بهزاد کردی کوشه، استاد راهنما: محمد بارانی.

۴. «بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره نوشت یکشنبه آخر» از ثمر میری.

۵. «تصویر زن در رمان دفاع مقدس دهه ۸۰» از حمید رضایی و جهانگیر صفری.

با مراجعه نگارنده به کتابخانه جنگ حوزه هنری و کتابخانه مرکزی بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و جستجو در سایت‌های مختلف جمع‌آوری مقالات، مقاله مستقلی که به نقش زنان در جهاد تبیین و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و بازتاب آن در رمان‌های برجسته دفاع مقدس در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ پرداخته باشد، انجام نشده است و می‌توان ادعا کرد که پژوهش حاضر، برای نخستین بار است که تحقق می‌یابد.

۱-۲. ضرورت تحقیق

با توجه به این امر که با گذشت زمان، خاطرات روزهای جنگ کم‌رنگ می‌شود و ممکن است کم‌کم به بوتۀ فراموشی سپرده شود و از سوی دیگر، نقش ایثار و شهادت طلبی در رسیدن به جامعه‌ای آرمانی بسیار مهم و اثرگذار است، لذا می‌بایست این برگ مهم تاریخ ایران را دقیق و صحیح، ضبط و ثبت کرد و از سوی دیگر با نقدهای دقیق و موشکافانه منتقدین، آسیب‌های این امر خطیر را روشن کرد. همچنین ذهن و قلم نویسندگان در راستای ترویج این فرهنگ ارزشمند بیشتر معطوف شود و هم‌تلاشی باشد برای توجه بیشتر نویسندگان به فداکاری‌های زنان و بازتاب آن در رمان‌های دفاع مقدس.

چرا که غایت نهایی یک جامعه رسیدن به سعادت به معنای تمام و کمال است و یکی از ابزار رسیدن به این هدف متعالی داشتن روحیه تعاون و همکاری و انتخاب دیگرخواهی به جای خودخواهی است که ماحصل آن آرامشی ست که جامعه را به سمت رسیدن به سعادت و کمال سوق می‌دهد و این مهم میسر نخواهد شد مگر با همکاری زنان و مردان آن جامعه.

ضرورت انجام این مقاله پرداختن اخص به نقش زنان در جهاد تبیین و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و بازتاب آن در رمان‌های برجسته دفاع مقدس در بازۀ زمانی دهه ۸۰ و ۹۰ است.

۲. بحث و بررسی

ترویج

ترویج «در لغت به معنی رایج و متداول کردن امری و روان کردن آن است؛ نوعی تغییر است در جهت توسعه منابع انسانی» (انوری، ۱۳۸۱، ج ۳: ۱۷۱۸)

فرهنگ

«فرهنگ مثل سایر مفاهیم علوم انسانی، در میان صاحب‌نظران و نظریه پردازان یکی از مقولات مغلق و مبهم می‌ماند و در دایره لفظ پردازی‌های بی سرانجام حیران و سرگردان است و هنوز اجماع روشنی بر سر تعریف آن حاصل نشده است.» (آقاپور، ۱۳۸۴: ۲۹)

هر ساخت اجتماعی فرهنگ خاصی دارد که سراسر جامعه را زیر پوشش می‌گیرد و بر کلیت آن تأثیر می‌گذارد.

فرهنگ مساله زندگی اجتماعی است و در تمام افکار امیال و فعالیت‌های ما منعکس می‌شود.

«فرهنگ کلمه‌ای قدیمی و در زبان اوستایی از دو جزء «فر» و «هنگ» مرکب شده است. فر، پیشوند و به معنی بالا، پایین و هنگ از ریشه روستایی ثنا به معنی کشیدن، سنگینی و وقار است. همچنین فرهنگ، مجموعه پیچیده‌ای است که شامل مجموعه علوم و دانش‌ها، اعتقادات، هنرها، افکار و عقاید، صنایع، تکنیک، اخلاق، قوانین و مقررات، سخن، آداب و رسوم و رفتار و ضوابطی است که انسان به عنوان یک عضو جامعه آن را از خود جامعه فرا می‌گیرد و در قبال آن تعهداتی به عهده دارد.» (قرائی مقدم، ۱۳۸۲: ۱۴۸)

اما به طور معمول، «کلمه فرهنگ به معنی علم و دانش به کار می‌رود و با شروع تعلیم و تربیت جدید در ایران واژه فرهنگ به معنی آموزش و پرورش نیز کاربرد دارد.» (روح‌الامینی، ۱۳۸۶: ۴۰)

«همچنین فرهنگ را به عنوان وجه ممیزه انسان از دیگر موجودات، شامل تمام دستاوردهای یک جامعه یا گروه در زیر زبان، هنر، صنعت، حقوق، دانش، دین، اخلاق، سنت‌ها و حتی ابزار مادی می‌دانند.» (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۱۶۵)

بنابر تعاریف فوق می‌توان گفت:

«فرهنگ هر قوم گروه یا جامعه ثمره کوشش‌هایی است که اعضای آنها در طول قرون و نسل‌ها در پاسخ به نیازهای مادی و غیرمادی خود به عمل آورده‌اند.» (وحید، ۱۳۸۷: ۷۸)

«فرهنگ را می‌توان متشکل از دو بخش مادی و غیرمادی دانست؛ فرهنگ مادی به مجموعه پدیده‌هایی اطلاق می‌شود که محسوس و ملموس و قابل اندازه‌گیری با موازین کمی و علمی است مانند ابداعات برقی. فرهنگ غیرمادی به موضوعاتی گفته می‌شود که قابل اندازه‌گیری با موازین کمی نیست و به آسانی نمی‌توان آنها را مقایسه و ارزیابی نمود؛ مانند معتقدات و روابط خویشاوندی، زبان، هنر، ادبیات، آداب و رسوم که در واقع هویت فرهنگی یک جامعه را تشکیل می‌دهند.» (روح‌الامینی، ۱۳۸۶: ۲۴)

در واقع بخش مادی فرهنگ، تمدن و بخش غیر مادی آن را فرهنگ می‌نامند؛ لذا فرهنگ شامل مجموعه آثار ادبی، هنری، ایدئولوژی‌ها، ارزش‌ها هنجارها و... است و بر همین اساس دفاع از وطن و حتی شهید شدن در این راه، ارزشی است که زیر عنوان فرهنگ دفاع و شهادت طلبی از آن یاد می‌شود.

ایثار

«در فرهنگ اسلامی، ایثار به معنای تلاش و فداکاری، بخشش و اخلاص در راه خدا آمده است که بیانگر رشد و معرفت الهی انسان است و با مفاهیمی همچون شهادت خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است شهادت کشته شدن در راه خدا و مرگ آگاهانه در راه هدفی مقدس است که عملی آگاهانه و اختیاری است و شهیدان شمع محفل بشریت هستند.» (انوری، ۱۳۸۱، ج ۴: ۴۶۲۷)

فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی شاه‌کلید حیاتی برای بقای هویت ملی انسان‌هاست و منبع قوی و غنی فرهنگی است که هر جامعه‌ای می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت آن برای سعادت استقلال و هویت بخشی استفاده نماید در این میان تأثیر شگرفی نقش زنان

در ترویج این فرهنگ عظیم غیرقابل این کار است و بر همین اساس نیز بخش مهمی از آثار ادبی دفاع مقدس تحت تأثیر این نقش مهم و در این راستا شکل گرفته‌اند.

شهادت

اصطلاحی در قرآن و حدیث به معنای گواهی دادن در آخرت و نیز کشته شدن در راه خدا. واژه شهادت و مشتقات آن ۱۶۰ بار در قرآن کریم به کار رفته است. (محمد فواد عبدالباقی، ذیل واژه)

۳. نقش زنان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

«زنان در جریان آزمون دفاع مقدس هویت اصلی شخصیت یک زن مسلمان را ارائه دادند آنها با حضور مستقیم و غیرمستقیم خود هم بر جنگ تأثیر گذاشتند و هم تأثیر پذیرفتند.» (پناه، ۱۳۸۹: ۱۳۸)

۳-۱. زنان نویسنده

زنان هنرمند مانند مردان از آرمان‌های دفاع مقدس پاسبانی کردند و با خلق آثار ادبی اجازه ندادند، لحظه‌های ناب به فراموشی سپرده شود. بیشتر زنان از احساس و دردهای خود نوشتند و اجازه ندادند سهم‌شان در این مقاومت بزرگ نادیده گرفته شود. فقط یک زن می‌تواند از خشم درونی زنی که در انتظار آمدن همسرش نشسته است ولی خبر مرگش را می‌آورند صادقانه سخن بگوید و البته که یک زن بهتر می‌تواند بنویسد که چگونه زنی می‌تواند هم‌سر باشد، هم مادر باشد، هم جای پدر و برادر را پر کند و هم سربازانی برای جبهه‌های نبرد تربیت کند.

با مراجعه به کتاب شناسی‌های ادبیات پایداری و دفاع مقدس می‌توان زنان هنرمندی را یافت که با آفریدن آثاری درخور توجه و تأثیر گذار موفق به دریافت جوایز مختلف جشنواره‌های ادبی نیز شده‌اند. زنانی مانند نرگس آبیاری، نسرین ارتجایی، بلقیس سلیمانی، ماه منیر کهباسی، منیرالسادات موسوی، فاطمه حاجی بنده، محبوبه وحیدپور، مریم احمدی، مرضیه شهلایی، شمسی خسروی، راضیه تجار، مریم بصیری، مریم برادران، سیده زهرا حسینی، معصومه رامهریزی، مریم امجدی، منیژه آرمین، زهرا زواریان، شیوا ارسطویی، طاهره ابید، زویا پیرزاد، سمیرا اصیلان پور، منیرروانی پور و...

دوران دفاع مقدس بخش مهمی از گذشته این سرزمین است که نمی‌توان آن را حذف یا انکار کرد. قطعاً نویسندگان دیگری نیز وجود دارد که بضاعت اندک این مقاله امکان پرداختن به همه آنها را نخواهد داشت و تنها تلاش شد نویسندگانی نام برده شود که از شهرت و استقبال بیشتری در میان مخاطبین برخوردارند و یا میزان ماندگاری و تأثیر گذاری آثارشان در دنیای ادبیات از دیگران افزون‌تر است.

۳-۲. زنان رزمنده و شهیده

حضور زنان در دفاع مقدس تنها به پشت جبهه و سر مزار شهدا محدود نمی‌شود بلکه زنان در صورت لزوم نه تنها در جبهه‌های حق علیه باطل حضور یافتند که حتی در این راه به شهادت رسیدند، آمار زنان شهیده و بنیاد شهید گواهی این ادعاست.

زنان جمهوری اسلامی ایران تا کنون پا به همه عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، حماسی و تربیتی نهاده‌اند تا با رهنمودهای امام (ره) و مقام معظم رهبری، «مام» ایران باشند. ایرانی که برای ماندگار و مانا شدن هفت هزار شهیده زن از تبار فاطمه (س) و زینب (س)، را داشت و هر کدام در نقش مادر، همسر، خواهر، رزمنده و امدادگر یک پشتوانه به شمار می‌آیند.

«حضور زن مسلمان در شهرهای جنگی منشاء اثراتی بدین شرح است:

- تقویت روحیه رزمندگانی که در جبهه‌های نبرد می‌جنگیدند.

- در بسیاری از مناطق در مواقع اضطراری زنان نیز اسلحه به دست گرفته و دوشادوش مردان جنگیدند و در این راه جان باختند.» (مخبر، ۱۳۷۴: ۲۸۹)

خانم فاطمه صالحی مدرس دانشکده پرستاری دانشگاه شهید بهشتی می‌گوید: «در خانواده من فرزند بزرگ و اولین کسی بودم که به جبهه رفتم و پس از من برادرانم راهی جبهه شدند، در طول جنگ یکی از آنها جانباز و دیگری مفقودالاثر شد.» (مصاحبه خانم فاطمه صالحی دفتر دفاع مقدس ۷۵/۴/۱۹)

در رمان‌های دفاع مقدس کمتر به نقش زنان به عنوان رزمنده در بحبوحه جنگ و شهادت آنان پرداخته شده است. در رمان (پری رو) نام دبیرستانی که خانم میلانی در آن به عنوان مربی پرورشی به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نیز می‌پردازد - شهیده لاله محمدی زاده - است که همراه فرزندش در بمباران به شهادت رسیده است.

در رمان (نخل‌ها و آدم‌ها) نیز، هانیه در بیمارستانی به مجروحین و جانبازان رسیدگی می‌کند و سرانجام بر اثر اصابت خمپاره‌های نیروهای عراقی به شهادت می‌رسد. در بقیه رمان‌های بررسی شده، نمونه دیگری از شهادت زنان و رزمندگی آن در خط مقدم ملاحظه نشد.

۳-۳. زنان پرستار

زنان در جنگ و در داستان‌ها و رمان‌های دهه ۸۰ و ۹۰، کمتر نقش از رزمندگان را به عهده داشتند و «مهمترین فعالیت‌شان کارهای امدادی و پشتیبانی از افتخارات دوران دفاع مقدس حضور پرشور زنان در همه صحنه‌ها به ویژه امور پشتیبانی و امدادرسانی به جبهه است. زنان متعهد، نه تنها تربیت فرزندان مبارز نیروی انسانی مورد نیاز جبهه را تأمین می‌کردند که مشارکت فعال در امور پشتیبانی و وظیفه مضاعفی را نیز عهده دار می‌شدند.» (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۷: ۳۱۱)

در (رمان نخلستان سرو)، برخی وظایف زنان در پشت جبهه در صفحه ۲۱۷ گذرا بازگو شده است. «انتقال مجروحین و شهدا کمک‌های اولیه پرستاری نظافت شناسایی شهدا و مجروحان کندن قبر دفن شهدا نگهداری در قبرستان ساختن تابوت رساندن آب و غذا به مدافعین و... یک سره به خواهران واگذار گردید.» (صفحه ۲۱۷)

در رمان (با جام‌های شوکران) خانم سماواتی پرستاری است که همسرش شهید شده و در عین حال و با وجود عصبانیت رزمندگان با روی خوش، در امداد رسانی به مجروحین و جانبازان تلاش می‌کند.

- آقامحسن شما نباید عصبانی بشین براتون خوب نیست.

- بفرما برادر براتون شیر آوردم. (صفحه ۶۶)

در (رمان عشق و جنگ) فرزانه امدادگر است و از پدر و مادرش مراقبت می‌کند. وی با وجود قول عبدالله به خود در این مورد (که همیشه با هم باشند) هیچ گاه از همسرش گله‌ای ندارد برعکس بعد از مفقود شدنش بسیار تلاش می‌کند تا شاید خبری از او بیابد. سرانجام در وفای به عهد که با عبدالله بسته بودند با هم بودن حتی بعد از مرگ بعد از اینکه متوجه می‌شود عبدالله شهید شده خودش نیز می‌میرد. فرزانه در طول داستان هیچ وقت از کار خود و عبدالله پشیمان نمی‌شود.

در همین رمان نیز، پرستار قاسم که خانمی لاغر اندام است که با قاسم بسیار مهربان است و با وجود عصبانیت پرخاشگری قاسم همیشه با آرامش و خونسردی با او برخورد می‌کند.

در (رمان ضیافت به صرف گلوله) نیز از پرستاری‌های شهناز در دوران جنگ گفته شده که هر چند کوتاه و گذراست ولی به خوبی توانسته اوضاع و شرایط پرستاری در آن زمان را به تصویر بکشد: کمبود دارو، اوضاع آشفته و نابسامان، نداشتن امنیت جانی، نبود امکانات و ... که پرستاران ایثارگر همه این موانع و کمبودها را با صبر و شکیبایی از سر گذراندند و هدف و انگیزه آنها فقط خدمت به خلق و و رضایت پروردگار بود.

- چرخید دور اتاق، نشست زیر پنجره. مشغول پانسمان جوان زخمی بودم وسایل و تجهیزات که نداشتیم در حد یک پانسمان سطحی که خونریزی بند بیاید و عفونت نکند با یکی دو تا کوک بخیه نه فرمل نه یخچال نه دکتر متخصص، نیروها یا انترن بودند یا رزیدنت. (صفحه ۲۰۷)

۴-۳. کمک‌های مالی

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

شما هرگز به مقام نیکوکاران و خاصان خدا نخواهید رسید مگر از آنچه دوست می‌دارید و محبوب شماست در راه خدا انفاق کنید، و آنچه انفاق کنید خدا بر آن آگاه است. (آیه ۹۲ و ۹۳/ آل عمران)

حمایت‌های نقدی و غیر نقدی یکی از جلوه‌های حضور زنان در پشت جبهه بود.

«یکی از وظایف پشتیبانی زنان کمک‌های مالی آنها به جبهه‌ها بوده است.» (رحمانیان، ۱۳۷۶: ۱۷)

در رمان (پری رو) معاون پرورشی مدرسه خانم میلانی با تشکیل گروه تئاتر دانش آموزی و اکران آن در مدارس مختلف برای جبهه پول تهیه می‌کند و در رمان (بوی بهشت) نیز زنان برای خرید آمبولانس و بسته بندی وسایل و مواد غذایی برای رزمندگان پول جمع می‌کنند. (صفحه ۱۷۰)

۵-۳. ازدواج ساده

«بررسی دقیق منابع اسلامی نشان می‌دهد که اسلام برای ترویج ازدواج و افزایش تشکیل خانواده بر عنصر سادگی و سرعت در این امر مهم اصرار دارد، لذا با برطرف کردن موانع ازدواج و تشویق به آن، جوانان و خانواده‌ها را به سوی ازدواج آسان و ساده دعوت می‌کند.» (پسندیده، ۱۳۹۱، فصل اول)

«در دوران هشت سال دفاع مقدس و حتی سال‌های ابتدایی پس از پایان جنگ اغلب مردم که برآمده از یک روحیه مذهبی و حماسی بودند حتی اگر شهیدی هم در خانواده خود تقدیم اسلام نکرده بودند باز به احترام خانواده شهدا که عزیزترین کسانشان را برای دفع از همین مردم داده بودند سعی می‌کردند عروسی‌های ساده‌ای برگزار کنند.

اما این تنها وجهی نبود که باعث می‌شد خیلی‌ها مراسم عروسی خود را ساده و بی‌تکلف برگزار کنند. یکی دیگر از عوامل مهم در این تصمیم‌گیری جنگ تحمیلی بود. جنگی که باعث شده بود آحاد مردم در یک فشار مالی قرار بگیرند و هر کسی توان برگزاری مجلس عروسی را نداشته باشد. یا خیلی از زوج‌های مذهبی که دل در گرو انقلاب داشتند تصمیم می‌گرفتند مخارج ازدواجشان را برای کمک به جبهه تقدیم کنند.» (خبرگزاری فارس، عروسی رزمندگان در دهه ۶۰)

زنان با قبول مراسم عروسی ساده هم موجب آرامش روحی رزمندگان می‌شدند و هم با ازدواج ساده و فرزندآوری سریع‌تر اسباب تربیت سرباز برای جبهه‌ها را فراهم می‌کردند.

در (رمان جام‌های شوکران) مارال علی‌رغم مخالفت مادر که نداشتن شغل و وضع مالی ضعیف محسن را بهانه می‌کند حاضر می‌شود با ساده‌ترین مراسم عقد ازدواج رزمنده‌ای به نام محسن در بیاید.

- مادر با غیظ گفت: هیچی آقا یه کار درست حسایی که نداره یک خانواده هم سربارش هست خوب این هم کنار. این که آقا وقت و بی وقت فیلش یاد هندوستان می‌کنه و میره جبهه... (صفحه ۲۲)

در (رمان نیمه نارنج) نیز مراسم خواستگاری مهشید با سادگی تمام در بیمارستان به هنگام عیادت از آقای ایزدی که بخاطر مجروحیت بستری شده اتفاق می‌افتد.

در (رمان لیلا)، نیز لیلا با وجود خواستگاران زیادی که دارد به همسری حسین که به تعبیر پدرش پسرۀ یک لا قباست، در می‌آید و همین امر موجب طرد او از سوی پدر می‌گردد.

لیلا در جواب پدر که پس از شهادت حسین به خانه محقرانه وی می‌آید می‌گوید:

- آگه می‌خواین بدونین، من واقعاً خوشبخت بودم، درسته که توی این چند سال زندگی مشترک پیش من نبود و همه‌اش جبهه بود ولی همسر خوبی بود دوستم داشت به من محبت می‌کرد از جان و دل. فکر می‌کنید خوشبختی چیه مال و منال؟! (صفحه ۳۴)

در (رمان نخل‌ها و آدم‌ها) سمیر و هانیه توسط یک روحانی به عقد هم در می‌آیند، هانیه دوره فشرده بهیاری را می‌بیند و در بیمارستانی به مجروحین و جانبازان رسیدگی می‌کند و سرانجام، بر اثر اصابت خمپاره‌های نیروهای عراقی به شهادت می‌رسد.

در (رمان با جام‌های شوکران) نیز مراسم ازدواج عزیزه و نادر بسیار ساده است.

-قرار بود عید نوروز عزیزه برود خانه شوهرش امتیاز دامادش نادر به حد نصاب رسیده بود و از آپارتمان‌های سهمیه دانشگاه گرفته بود و قرار بود اسفندماه خانه را تحویل بگیرد. (صفحه ۲۴۸)

۳-۶. ازدواج با جانبازان

در سال‌های میانی جنگ و پس از آن که شماره جانبازان و مجروحان زیاد شده بود دختران زیادی حاضر می‌شدند با جانبازان ازدواج کنند و با افتخار از جانبازی همسرانشان یاد می‌کردند.

«ازدواج دختری عفیف و شجاع با رزمنده‌ای معلول از دو چشم و دو دست در نبرد به همان اندازه ارزش دارد که شهادت و مجروحیت رزمندگان.» (جعفری کاردرگر، ۱۳۷۶: ۴۹)

در (رمان نیمه نارنج)، مهشید خواستگاری جوان تحصیل کرده و متمول را رد کرده و علیرغم تمام مخالفت‌های مادرش و دیدن مشکلات همسران جانبازان از نزدیک، خود درخواست ازدواج به آقای ایزدی جانبازان ویلچر نشین و شیمیایی جنگ را می‌دهد. -نگاهش از ایزدی به مادر سرگردان می‌شود در این مدت خیلی فکر کردم و حالا مطمئنم که می‌خواهم عروس شما بشوم. (صفحه ۱۷۹)

در (رمان با جام ای شوکران) نیز، عزیزه خواهر محسن، با یک جانباز که پایش در جنگ قطع شده است، ازدواج می‌کند. -عزیزه سرش را بالا گرفته بود، حالا که عروس شدم حالا که زن یک جانباز شدم باید سرم را بالا بگیرم. اگر سرم رو پایین بندازم فکر می‌کنند که خجالت می‌کشم. نه! من خودم انتخاب کردم اگر محسن و نادر و امثال اینا نبودن حالا کجا این خانم‌ها می‌تونستن دست بزن و برقصدن؟ (صفحه ۲۳۹)

در (رمان راز ناشناس) نیز لاله می‌خواهد علی رغم تمایل پدر و برادرانش با جانبازی به نام نقی ازدواج کند.

در (رمان نیمه نارنج) از زبان زن جانباز فدایی آمده است که:

- گاهی فکر می‌کنم بعد از ۲۰ سال هر روز مصاحبت با جناب فدایی ارادت و اشتیاق من بیشتر می‌شود. (ص ۱۳۹)

در (رمان حمیده) نیز حمیده نامزدی خود را با پسرعمه‌اش که تحت تأثیر سفر به غرب و تحصیل در فرانسه تغییر کرده است به هم زده و بعد از مدتی به عقد جانبازی به نام سیدعلی حسینی درمی‌آید.

در (رمان پری رو) نیز، خانم میلانی ازدواج با رضا را نه تنها ایثار و از خودگذشتگی نمی‌داند که آن را به مثابه گنجی می‌داند که خدا نصیب و روزی‌اش کرده است:

- مطمئنم اگر بچه‌ها و همکارها بفهمند، به رضا ظلم می‌شود دیگران که نمی‌دانم خدا چه گنجی را نصیب من کرده است که بفهمد فکر می‌کند این هستم که ایثار و از خودگذشتگی به خرج داده‌ام در صورتی که فقط خود خدا می‌داند که اینطور نیست لذا بزرگترین شانس زندگی من بوده است درست است که خدا چشم ظاهرش را از او گرفته ولی در عوض چشم باطنش را بینا تر کرده است. (صفحه ۳۰۳)

۳-۷. ساده زیستی و قناعت

در جنگ ایران و عراق زنان آگاهانه جلوه دیگری از ایثار و از خود گذشتگی را به نمایش گذاشتند و با دوری از تجمل‌گرایی و قناعت و ساده زیستی و با صرفه‌جویی در مصرف خانواده از طرفی به جبهه‌ها کمک می‌کردند و از سوی دیگر فضایی زاهدانه در خانه‌ها ایجاد کرده و خود را از دل مشغولی‌های دنیایی رها کرده افکارشان را معطوف دفاع از دین و کشور می‌کردند.

آری زنان در سال‌های جنگ الگوی ساده زیستی و قناعت اند و این خصلت در رمان‌های جنگ به خوبی منعکس شده است.

در (رمان دا) سیده زهرا حسینی که آن زمان ۱۷ سال دارد هنگامی که خود را در وسط جنگ یافت. همین که اعلام کردند پیکرهای شهدا در گورستان روی زمین مانده است، به یاری غسالان شتافت و با شهامت و مقاومت روحی کم‌نظیری در کار غسل و کفن و دفن شرکت کرد. به کارکنان گورستان غذا رساند، مردم را برای این کار بسیج کرد، امدادگری آموخت و در هر کاری که پیش می‌آمد، از امدادگری، زخم‌بندی، حمل مجروحان، تعمیر و آماده‌سازی اسلحه، پخت و پز و توزیع امکانات فعالیت داشت. تنها هدفش این بود که مفید باشد و به مردم خدمتی بکند. پدر و برادرش در جنگ خرمشهر شهید شدند و او با دست خود آنان را در گور نهاد. خواهر کوچک‌ترش را در کارها شرکت داد. در جریان دفاع از خرمشهر مجروح شد و ترکشی در نخاع او جای گرفت که پس از آن همیشه با اوست و ناگزیر از تحمل عوارض آن است. با این حال، او از پای ننشست و پیوسته کوشید تا در خدمت جبهه و جنگ یا مردم جنگ‌زده باشد.

- یک تکه نان برداشتم و رفتم توی حیاط حضور نان را سقف زدم تازه فهمیدم از بین برود چند لیوان چایی هم سر کشیدم و برطرف شود در همان حال به خودم می‌گفتم وقتی قرار است تا نمیرد دیگه این چیزها چه ارزشی دارد خوردن و خوابیدن چه معنایی دارد خیلی ساده تر از این هم می‌شود زندگی کرد. (کتاب دا صفحه ۱۰۰)

۳-۸. زنان، راویان جنگ

جنگ لایه‌ها و زوایای مختلفی دارد و همانطور که بُعد عملی دارد، بُعد عاطفی نیز دارد. حضور زنان در جنگ و روایت آنها از جنگ، خوانش جدیدی از جنگ را ارائه می‌دهد توجه زنان به جزئیات، نیز موجب می‌شود روایاتی که از جنگ ارائه می‌شود، دارای دقایق و جزئیات عمیق‌تری باشد. رمان‌هایی که نویسنده زن دارند، بُعد عاطفی داستان نمایان‌تر است. از سویی گاه قهرمان رمان‌ها خبرنگاری است که وقایع روزهای پس از جنگ را به رشته تحریر در می‌آورد. در (رمان نیمه نارنج) مهشید، خبرنگار نشریه‌ای است که از سوی سردبیر مأمور می‌شود که برای هفته دفاع مقدس، از نمایشگاه نقاشی یک جانباز گزارش تهیه کند. مهشید روزهای زیادی برای این موضوع وقت می‌گذارد و حتی چندین بار به خانه ایزدی نقاش نمایشگاه رفته و خاطرات جنگ را از زبان او می‌شنود و ثبت و ضبط می‌کند تا به داستان پشت هر تابلوی نقاشی هم دست یابد.

-اولین تابلو تصویر وسایل نوجوانی است که روی خاک افتاده، زیر پای دیگر جمع شده، آربی جی کنارش نشان می‌دهد که آر، پی، جی بوده است به گالری شماره دو می‌رود چهره مردی با پیشانی بند سبز رنگ که به نظر می‌رسد شهید شده اما در پس زمینه تصویر نگران زن و فرزندان است. (صفحه ۱۱۰ و ۱۱۱)

در رمان لیلا نیز لیلا، در رسای شهیدان شعر می‌سراید و در محافل عمومی آن را خوانده و حتی بر اساتید دانشگاه خودش هم تأثیر گذاشته و حس احترام به مقام شهدا را در آنها بر می‌انگیزاند.

۳-۹. جهاد تبیین

«جهاد تبیین یعنی هر کس در هر نقطه و هر مسئولیتی، حتی کاسب بازار و زن خانه‌دار، به اندازه درک خود در بالا بردن سطح اطلاعات سیاسی و اجتماعی خود و دیگران، کوشا باشد.» (فلاح، ۱۴۰۰: ۶۹)

جهاد تبیین در راستای شناساندن پیام دفاع مقدّس و ضرورت دفاع از خاک و ناموس و حفظ امانت شهدا و رزمندگان، از رسالت‌های مهم و اصلی زنان در طول جنگ هشت ساله ایران و عراق است که در برخی رمان‌ها به خوبی بازتاب یافته‌اند. همان‌گونه که دشمن از ابزارهای جنگی و نظامی برای از بین بردن ارزش‌ها و تخریب زیرساخت‌ها بهره می‌برد، زنان در پشت جبهه‌ها با در اختیار گرفتن ذهن‌ها و تشویق خانواده‌ها برای مقابله با دشمن تلاش می‌کردند.

در رمان پری رو، خانم میلانی و الناز با تشکیل گروه تئاتر با موضوع جنگ و جبهه و با قدرت اثربخشی یک مادر رزمنده و تأکید نمایشنامه بر معنویات، باعث می‌شوند که مادر الناز علاوه بر اینکه مجدداً نماز خواندن را از سر می‌گیرد همسرش را نیز با رضایت نیز به جبهه بفرستد.

یا قدرت روحی و آرامش خانم صابری در مواجهه با شهادت فرزندش، کمک به رزمندگان در جبهه و تأثیر رفتار او بر همسایه‌ها نیز نوعی جهاد تبیین است که کانون اثر بخشی بر همسایگان نیز می‌گردد.

در رمان حمیده، وی که شخص مؤمن، تحصیل کرده و فهمیده‌ای است، وظیفه خود را امر به معروف و نهی از منکر می‌داند، به اصلاح کاستی‌های جامعه می‌پردازد. حمیده همواره با موضوع بی‌حجابی مبارزه کرده و سعی کرده است تا دختران مدافع فرهنگ غرب را دوباره به سمت فرهنگ اسلامی و بومی هدایت کند.

- هر کسی که فرهنگی داشته و این فرهنگ را دوست داشته باشد هیچ وقت اجازه نمی‌دهد فرهنگش را عوض کنند شما می‌فرمایید فرهنگ‌تان نابود شده مگه میشه که آدمی فرهنگش نابود بشه راحت بخنده راحت برقصه؟! (صفحه ۳۳)

در رمان دا، نیز سیده زهرا به خوبی مادر را از وظیفه سنگین پسرش آگاهی می‌بخشد:

- دا ادامه داد:

- علی گفت میره سپاه دعا کن نره جنگ.

گفتم این حرف‌ها را زن دا. مگه علی از جوان‌های دیگه عزیزتره؟ مگه اونای دیگه برای مادرشان عزیز نیستن؟

نمی‌دانست چه بگوید بهانه آورد که خوب چرا. آخه دست علی زخمیه.

گفتم خب نداره خدا بزرگه پسرش شیره، باید افتخار کنیم می‌خواد با همین دست زخمی بره به جنگ دشمن دعا کن خدا حفظش کنه و بتونه بجنگه. (صفحه ۲۹۴)

۳-۱۰. تبیین فرهنگ حجاب، امانت شهیدان

رزمندگان جنگ را مصاف جبهه حق و جبهه باطل و یا به عبارتی دیگر رویارویی جبهه کفر، مقابل جبهه اسلام می‌دانستند و با این آگاهی به جبهه می‌رفتند که هم از ناموس و هم تمامیت ارضی کشور و هم از اعتقادات خود دفاع کنند همان‌گونه که در وصیت نامه‌های شهدا بیشترین موضوعات که به چشم می‌خورد، حفظ بیت‌المال، تلاش برای حراست از انقلاب، پشتیبانی ولایت فقیه و خصوصاً حفظ حجاب و عفاف است و همین مسئله در برخی از رمان‌های دهه‌های ۸۰ و ۹۰ به خوبی بازتاب یافته است. در رمان نیمه نارنج، مهشید، که از مشخصه‌های ظاهری‌اش، مانتویی بودن و پیدا بودن موها و استفاده از ژل و ادکلن و آدامس جویدن است، در طول داستان تحت تأثیر صحبت‌های جانباز ایزدی متحوّل می‌شود و اولین نشانه تحوّل او سر کردن چادر است.

- پرچم اسلام بر فراز مسجد هم به حجاب زن گره خورده است. نماد و معرفی زن مسلمان حجاب است و در غیر اینصورت فرقی با زن مسیحی یا یهودی ندارد. (صفحه ۵۹)

- نگاه مهشید به چادر مادر که روی چوب رختی آویزان است می افتد آن را برمی دارد و سر می کند، رو می گیرد، خوب است؟

روز قبل هم چادر سر کرده و نیم ساعت توی خانه جلوی چشم مادر این طرف و آن طرف رفته بود. (صفحه ۷۱)

- جواب خواستگاری چه شد؟ با گوشه چشمش نگاه می کند: اول چادر بخریم، بعد جواب می دهیم. (صفحه ۷۲)

۳-۱۱. دشمن شناسی

زنان به خوبی دریافته بودند که دشمن درصدد است از ضعف و شکایت آنها در شهادت عزیزانشان علیه نظام اسلامی و تضعیف روحیه رزمندگان سوء استفاده کند و به همین خاطر زنان با دشمن شناسی عمیق و دقیق، نه تنها بر ارزش ها و اعتقادات دینی و انقلابی خود پافشاری می کردند که زبان به کوچکترین گلایه و شکایتی نیز نگشودند.

در رمان شطرنج، با ماشین قیامت پدر و مادر جواد در مواجهه با شهادت فرزندشان بسیار آرام و صبور برخورد کرده و پدر تنها آیه استرجاع را بر زبان می راند.

۳-۱۲. تشجیع رزمندگان

«اگر زنان حماسه جنگ را نمی سرودند و در خانه ها جنگ را به عنوان یک ارزش تلقی نمی کردند مردان اراده و انگیزه رفتن به جنگ را پیدا نمی کردند و خیل عظیم بسیجی ها به سمت جبهه روان نمی شد.» (سخنرانی مقام معظم رهبری ۱۳۶۸/۹/۱۵)

اگر چه سرنوشت جنگ ها با حضور فیزیکی مردان در صحنه نبرد تعیین می شود اما کمتر کسی است که حضور پررنگ و در عین حال ناپیدای زنان و تأثیر آن بر جنگ و نبرد را باور نداشته باشد. زنانی که با دستان خود برادر، فرزندان و همسران شان را به جبهه ها می فرستادند تا در برابر نسل آینده رو سفید باشد، در جنگ زنان هدایتگر مشوقان اصلی رزمندگان در نبرد بودند و انعکاس آن را نیز، در شخصیت های داستانی رمان های دوره جنگ و بعد از آن می توان دید.

«عمده کارکردهایی که در ادبیات داستانی جنگ به زنان نسبت داده شده عبارت است از مقاومت، مقاومت رزمی، مقاومت در برابر نیروهای بیگانه، صبر، شکیبایی و آرامش در مقابله با مصیبت های ناشی از جنگ و پشتیبانی و درمانی.» (بلقیس سلیمانی، ۶۳)

زنان در حفظ آثار و ارزش های دفاع مقدس و پس از جنگ زنان به ویژه مادران، همسران، خواهران و دختران شهدا، جانبازان و اسرا نقش بسزایی در ترویج ارزش ها و فرهنگ های روزهای آتش و خون دارند انتشار نامه های خانواده رزمندگان در آن روزها سخنرانی ها مراسم یادبود و غیره همگی در بزرگداشت یاد آن روزها اثرگذار است تجلی و حضور چنین شخصیت هایی در داستان ها می تواند موجب حفظ ارزش ها و ایجاد الگوی مناسبی برای زنان و دختران این مرز و بوم شود.

کتاب «نامه های فهیمه» که پس از فوت وی چاپ شد، یکی از هزاران نمونه ای است که موجب تشجیع و آسودگی خیال مردان از ناحیه زنان می شد. در قسمتی از این نامه ها می خوانیم:

«سلام مرا از این راه دور پذیر؛ سلامی که از سینه‌ای برمی‌خیزد که دوری تو آن را سخت تنگ کرده. سلامی که از قلب مصیبت دیده‌ام بیرون می‌آید و بر قلب مصیبت دیده‌ات می‌نشیند؛ ولی بدان که امام صادق (ع) فرموده است: «اگر مؤمن پاداشی را که برای مصیبت‌ها دارد، بداند، آرزو می‌کند که او را با مقارض‌ها تکه تکه کنند....»

«غلامرضا! خیلی دلمان برایت تنگ شده، ولی چه کنیم که اسلام را بیشتر و بیشتر از تو دوست داریم. چه کنیم که ما حسین (ع) را بیشتر از تو دوست داریم. چه کنیم که عشق حسین (ع) قبل از عشق تو در وجودمان نقش بسته است؛ چرا که اول چیزی که در ابتدای زندگی‌مان چشیدیم، تربت پاک حسین (ع) بود....»

تأمین نیروهای عظیم رزمنده توسط مردم با بدرقه مادران و همسران به سوی جبهه روانه می‌گشتند مرهون و مدیون تلاش و تأثیرگذاری قشر زن در هر سال دفاع مقدس است. در رمان دا، نه تنها سیده زهرا خودش در هر کاری کمک می‌کند که دیگران را نیز تهییج به دفاع می‌کند.

- از اینکه توی این شرایط اینها بیکار و بی‌کار روی زمین افتاده‌اند و بعضی‌هایشان سیگار هم می‌کشند عصبانی شدم رفتم جلو و با برخورد گفتم خجالت نمی‌کشید گرفته اینجا خوابیدید مگه نمی‌بینی دشمن اومده تو شهر داره مردم رو نابود می‌کنه می‌خواد بیاد شهر رو بگیره. (صفحه ۱۲۴)

در رمان نخل‌ها و آدم‌ها، زوج عاشقی به نام سمیر و هانیه هستند که تنها دلخوشی سمیر در جنگ نیز حضور هانیه در کنارش است. یا در رمان شیلان، هنگامی که کیانوش فهمید برادرش را از دست داده است تنها با دیدن شیلان است که دردش کمتر می‌شود و می‌تواند شکنجه‌های گروهک کومله را تحمل کند.

۳-۱۳. ایثار و فداکاری

زنان در بیشتر رمان‌های جنگ ایران به عنوان زن-مادر ایفای نقش می‌کنند. زن-مادر با درون گرایی و دوراندیشی نقش مهمی در حفظ کانون خانواده و ایجاد ثبات و آرامش به عهده دارد. می‌کوشد تا آرامش دیگران را حتی به قیمت تلاطم درونی و همیشگی خودش تأمین نماید.

سلیمه در رمان سرود سرو، فردوس در رمان دور گردون، حنانه در رمان حنانه، لیلا در رمان لیلا، خانم میلانی در رمان پری رو، روزیار در رمان آنجا که برف‌ها آب نمی‌شوند، هانیه در رمان نخل‌ها و آدم‌ها و ... همه نوعی شخصیت زن-مادر هستند که تا پای جان برای حفظ آرامش خانواده ایستادگی می‌کنند و در این راه از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کنند و آرامش خودشان را فدای خانواده می‌نمایند.

در رمان حنانه، که داستان زندگی یک خانواده جنوبی است که پدرشان در جنگ به همراه برادر شهید شده و مادر و چند پسر و چند دختر باقی مانده است، پسر بزرگ معتاد است، مادر از فشار زندگی قلبش ضعیف می‌شود و از دنیا می‌رود و همه مسئولیت‌ها به گردن حنانه می‌افتاد حنانه همه پسرها و دخترها را به سرانجام می‌رساند.

-همه این سال‌ها سعی کرده بود آرزوی دل خدیجه و فاطمه را برآورده کند، خوشی‌اش اوقاتی بود که آنها را سرحال و راضی می‌دید مثل همین روزهای تولدشان. (صفحه ۵۵ کتاب حنانه)

-مادر بی حوصله شده بود...

-چی می‌گویی، من رفتنی‌ام همین که گفتم تا این بچه‌ها را سر و سامان ندادی عروسی نکنی‌ها. (صفحه ۳۱)

حنانه به وصیت مادر تمام بچه‌ها را سر و سامان داد.

در رمان آنجا که برف‌ها آب نمی‌شوند، روژیار دختر جوانی است که در حمله شیمیایی عراق افراد خانواده‌اش را از دست داده و خودش اجساد آنها را جابجا می‌کند و با تمام این سختی‌ها حفظ خانواده برای وی بسیار مهم است.

-روژیار بیل را به دیوار تکیه داد و چرخ‌های جلوی گاری را از پله اول رد کرد. نرگس کمی تکان خورد، گاری را نگاه داشت و جای نرگس را محکم کرد. اندام نرگس را جابجا کرد تا برای سه جنازه دیگر هم جا باز شود. دستمالش را دوباره دور دهان و بینیش محکم کرد. (صفحه ۸۵)

در رمان دور گردون، فردوس مادر ایوب مادری است با تمام ابعاد وجودی و مادری به تمام معنا.

هر چند در ابتدای داستان شخصی ناتوان نشان داده می‌شود که توانایی مراقبت از ایوب که در جنگ مجروح و ناتوان شده است را ندارد ولی بعد از ترک ثریا همسر ایوب، فردوس بسیار توانمند عمل می‌کند و دگرگونی‌هایی در شخصیت وی روی می‌دهد و شخصیت او را متعالی و سازنده می‌کند.

-حالا دیگر وضع با گذشته فرق داشت سلیمان رفته و ایوب مانده بود حالا او فردوس، فردوس پیر شکسته، مرد خانه و زن خانه بود، مادر ایوب بود و پرستار ایوب و عصای دست او (صفحه ۲۹)

فردوس با تمام مشکلات و دردهای فراوان و تروخشک کردن ایوب مانند طفل کوچک، اگر گاهی صبرش لبریز می‌شد سریعاً به خودش تلنگر می‌زد:

-خدایا ناشکری نمی‌کنم هر کسی یه جوری امتحان می‌کنی فقط منو به خودم وامگذار هرچی خودت دادی خودت هم می‌گیری. (صفحه ۱۰۳)

فردوس علی‌رغم تمام سختی‌ها تلاش می‌کند مشکلات نوه اش مهتاب را هم مرتفع کند و جای خالی مادر را نیز برای او پر کند و نگرانی‌های مهتاب را هم کم کند.

-وقتی نیستم دلم همش شور شما را می‌زند. تنهایی شما، بیماری پدر ...

- نه والا به خدا وقتی دورش خلوته حالش خیلی خوبه اصلاً ما دو تا راحت داریم زندگی می‌کنیم خیالت راحت باشه.

مهتاب خیالش راحت شد و لبخندی زد. (صفحه ۲۵۲)

در رمان ریشه در اعماق، نیز بماه زن رنج کشیده‌ای است که پدرش شهید شده و سپس همسر یک سپاهی می‌شود. مدت کوتاهی پس از ازدواج‌شان در حالی که بماه باردار است به جبهه می‌رود و به تنهایی زندگی را اداره می‌کند. مدتی بعد، بماه مبتلا به سرطان خون می‌شود و دو ماه بعد از تولد پسرش در مشهد دار فانی را وداع می‌گوید؛ اگرچه زندگی بماه و شفی محمد یک سال بیشتر دوام

نیاورد ولی بماه در ذهن و اندیشه شفی محمد بسیار پر رنگ است و شفی محمد در آن هنگام که موج جنگ و دشمنی برخی مردم جانش را بی تاب می کند، با پناه آوردن به خاطرات بماه آرامش می یابد.

- بماه اگر بود دلداریش می داد صورتش را می شست، تر و خشکش می کرد. شب ها که شب کوری به سراغش می آمد، چشم های بماه جای او می دید. (صفحه ۳۴)

حسن بیگی در رمان ریشه در اعماق، گذشت مادرانه مادر شفی محمد را نیز به تصویر کشیده است. مادری که جانش را برای فرزندش نثار می کند. هنگامی که موج فرزندش را می گیرد، با مشقت بدن نحیف پسرش را در فرغون می گذارد و یکه و تنه به در مانگاه می رساند. مادری که همیشه چشم به راه شفی محمد است.

- فقط مادر بود که گاهی به شهر می آمد. ساعت ها جلوی در آهنی سپاه می ایستاد تا او را ببیند. نگاه مادر گرم بود و مهربان اما خالی از غصه نبود. (صفحه ۳۶)

۳-۱۴. مادر شهید

مادری آگاه که فرزندانش را در راه دفاع از سرزمین و آرمان الهی شان به میدان نبرد فرستاده و به شهادت رسانده است، زنانی که با هر گامی که مردان در نزدیک شدن به خداوند می دارد آنها نیز پیش می روند. مادر شهید مادر بالاترین مقام انسانیت و کمال را داراست.

در رمان نقشبندان، مادر حمید یکی از شخصیت های محوری است که زنی با اعتقاد و با ایمان است که در سال های جوانی شوهرش را از دست داده و به جای او در راه آهن شمال مشغول به کار شده است یک تنه یادگار شوهرش یعنی حمید را بزرگ کرده و تنها دلخوشی از همین فرزند است و همین تک فرزند را به جبهه رهسپار می کند.

- بعد از مرگ پدرت همیشه می ترسیدم یک روز تو را هم از دست بدهم، وقتی خواب بودی کنارت می نشستم و با تو صحبت می کردم وقتی رفتی باز همون شب های پر از تنهایی برایم تکرار شد می دانستم که باید بروی ولی کدام مادر است که با این باید و نبایدها آرام شود. (صفحه ۱۲)

۳-۱۵. همسر شهید

شیرزنانی که شوهرانشان آرمان خواهانه در حوادث انقلاب و جنگ شرکت کرده و در راه خدا کشته می شوند. زنانی با چهره تحوّل یافته با نوعی جهان بینی خاص و ارزش های بالا که نبود همسر خود را تاب می آورند و به شهادت آنها افتخار می کنند.

یکی از مهم ترین نقش های زنان در دوره جنگ و بعد از آن همسر شهید بودن است و همسران شهدا علاوه بر از دست دادن همسر و داشتن مسئولیت های خانوادگی در قبال فرزندان و پدران و مادران شهدا از نظر معنوی نیز وظیفه خطیری دارند.

رمان لیلا، نوشته مرضیه شهبایی، ماجرای زنی صبور و مقاوم است که پس از شهادت همسرش با مشکلات بسیاری روبه روست و به تنهایی پسرش را بزرگ می کند و در برابر نگاه های ترحم آمیز دیگران احساس غرور دارد.

- و ندای درونش را می شنود لیلا چرا سرتو پایین انداخته نگاه می کنند که بکنند دلشون برای خودشون بسوزه لیلا سرتو با افتخار بلند کن بگذار تو را خوب ببیند، همسر یک شهید را، غرورت کجاست؟ فرزندت را همچون خودت خواهم پرورید. (صفحه ۴۳)

در رمان نقشبندان، عشق مینا، حمید جانبازی را که در آستانه خودکشی است به زندگی باز می‌گرداند.

-مردی که مهر می‌شود و کاغذ سفیدی که دیگر هیچ نشانی از آن مرد نداشت. (صفحه ۱۴۹)

۳-۱۶. تربیت سربازان

به اعتقاد حضرت امام رحمة الله عليه زنان در انقلاب حق بیشتری از مردان دارند آن مردان شجاع را در دامن خود می‌پرورانند. (شاهدان دانشگاه صفحه ۱۶۷)

با توجّه به فشار ابر قدرت‌های بزرگ و استعمارگران در جنگ هشت ساله و پس از آن، و ایجاد محدودیت‌های مختلف از طرف آنها، داشتن فرزندان غیور و شجاع و وطن دوست جهت دفاع از ایران اسلامی بسیار پر اهمیت بود.

لذا زنان، از طرفی تمام تلاش خود را می‌کردند تا یادگاران شهدا را به سرانجام برسانند و هم اینکه رزمندگانی برای جبهه‌های نبرد تربیت کنند.

در رمان لیلا بر تربیت فرزندش همچون پدر تأکید شده است.

۴. نتیجه گیری

۱. جنگ ایران و عراق رویداد مهمی بود که تأثیر بسزایی در ادبیات ایران به جای گذاشت و باعث گردید تا ادبیات به مرحله جدید برسد و آن ادبیات پایداری و مقاومت بود.

۲. زنانی که نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند، سهم بسزایی در ادبیات پایداری داشتند و با سلحشوری پایداری و ایثار و مقاومت خودشان نشان دادند که نه تنها همدوش مردان که گاه می‌توانند فراتر از آنان علاوه بر مسئولیت خود در خانه و خانواده در جامعه نیز حضور یابند و در سرنوشت کشور اثری ماندگار بر جای بگذارند.

۳. زنان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، چه به صورت مستقیم (حضور در جبهه‌ها) و چه به صورت غیر مستقیم (پشت جبهه، پرستاری، کمک‌های مالی، تشویق و تهییج رزمندگان، جهاد تبیین، ازدواج ساده، ازدواج با جانبازان، ترویج ارزش‌های جبهه و...) نقش بسزایی داشته‌اند و این نقش آفرینی‌ها در بطن ادبیات پایداری کشور بسیار اثربخش بوده است.

آسیب شناسی

۱. الگوهای محدود و تکرار شونده در داستان‌ها، اصرار ورزی بر جنبه‌های آموزشی و تربیتی داستان‌ها، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به صورت مستقیم با هدف ساخت الگوی رفتاری همگانی منجر به سستی و ضعف درون‌مایه داستان‌ها شده است.

«درست است که اخلاق قلب داستان است، و هنر اخلاق گرایانه به شکوفایی احساسات ناب و اصیل انسانی کمک شایانی می‌کند اما شایسته است که این عنصر حیاتی که به نوعی تأیید زندگی حقیقی نیز هست با لحنی کتمان‌ی و بیانی پنهانی نسیم آسا وارد حفره‌ها و روزنه‌ای ناپیدای داستان شود و به گونه‌ای نامحسوس و نرم نرمک در ذهن و ضمیر خواننده رسوب کند و در دیگرگونی‌های مثبت رفتاری نقشه محوری از خود بر جای بگذارد.» (فرهنگ داستان نویسان ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۹، دکتر مهدی خادمی: ۳۸)

۲. شتاب‌زدگی در خلق اثر و تن زدن از بازنویسی‌های مکرر و بازبینی‌های دقیق، همسانی مشابیه‌های اقتباس و الگوبرداری داستان نویسان جنگ از آثار دیگران نیز آسیب‌هایی که که هنوز هم به رمان‌های دهه ۸۰ و ۹۰ وارد است.

۳. به جزئیات نقش‌های زنان و اثرات عمیق آن در رمان‌ها به خوبی پرداخته نشده.

۴. در اکثر قریب به اتفاق رمان‌ها، زنان نقش‌های فرعی و پس زمینه‌ای دارند.

۵. در بیشتر رمان‌های دفاع مقدس، محتوا کلیشه‌ای و مقدس مآبانه است.

۶. اکثریت شخصیت‌های زنانه رمان‌ها منفی هستند که البته اگر نبودند شخصیت‌های متعالی و آرمانی زنان آگاه و تأثیرگذار در داستان‌ها نیز نمی‌توانست به منصه ظهور برسد.

هر چند شخصیت زن در رمان‌های دهه ۸۰ و ۹۰ متعالی‌تر شده و نویسندگان زوایای مختلف شخصیت وی را در داستان منعکس نموده‌اند ولی هنوز راه زیادی مانده تا جایگاه واقعی زن در دوران دفاع مقدس و پس از آن نمایان شود.

نگارنده علاوه بر ۱۶ رمان مورد نظر در این مقاله رمان‌های بسیار دیگری را مطالعه نموده است که در اکثریت قریب به اتفاق آنها زن شخصیتی فرعی دارد و یا حضوری کوتاه و گذرا هرچند که کیفیت این حضور از دید خواننده نمی‌تواند مخفی بماند.

منابع

قرآن کریم.

آزاد، نورالدین (۱۳۸۵)، راز ناشناس، تهران: نشر شاهد.

احمدزاده، حبیب (۱۳۸۷)، شطرنج با ماشین قیامت، تهران: سوره مهر.

آقاپور، علی (۱۳۸۴)، مجموعه مقالات همایش ایثار و شهادت، دبیرخانه شورای نظارت بر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.

امیری خراسانی، احمد (۱۳۸۹)، نامه پایداری (مجموعه مقالات اولین کنگره پایداری)، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.

انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن

ایبد، طاهره (۱۳۸۷)، دور گردون، تهران: نشر تکا.

باباخانی، خسرو (۱۳۸۵)، نخلستان سرو، تهران: شاهد.

بابایان پور، فهیمه و کمری، علیرضا (۱۳۹۲)، نامه های فهیمه، تهران: سوره مهر.

برادران، مریم (۱۳۸۳)، حنانه، تهران: روایت فتح.

بصیری، مریم (۱۳۸۸)، بوی بهشت، تهران: روزگار.

پسندیده، عباس (۱۳۹۱)، رضایت زناشویی، قم: دارالحديث.

پناه، زینب (۱۳۸۸)، ویژگی های زنان رزمنده، تهران: شمیم گل نرگس.

جعفری، کاردگر (۱۳۷۶)، اثرات جنگ مسلحانه بر روی زنان، تهران: سازمان تحقیقات خودکفایی بسیج.

جعفری، کاردگر (۱۳۷۶)، نقش دفاعی زنان در جهان، تهران: سازمان تحقیقات خودکفایی بسیج.

حاجی بنده، فاطمه (۱۳۸۹)، شیلان، تهران: فاتحان.

حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۸۹)، ریشه در اعماق، چاپ چهارم، مشهد: ملک اعظم.

حسینی، سیده اعظم (۱۳۸۹)، دا، چاپ ۱۲۲، تهران: سوره مهر.

خادمی کولایی، مهدی (۱۳۹۱)، فرهنگ داستان نویسان دفاع مقدس، تهران: شاهد.

خسروی، شمسی (۱۳۸۵)، نیمه نارنج، تهران: صریر.

رحمانیان، زهرا (۱۳۷۶)، نقش رزمی زنان در دفاع، تهران: کنگره نقش زنان در دفاع و امنیت.

روح الامینی، محمود (۱۳۸۶)، مبانی انسان شناسی، تهران: عطار.

- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰)، دائرة المعارف علوم اجتماعی، تهران: کیهان.
- سلطانی، لطف الله (۱۳۸۱)، حمیده، اصفهان: گفتمان اندیشه معاصر.
- سلیمانی، بلقیس (بیتا) بررسی آثار نویسندگان زن با موضوع دفاع مقدس، گردآورنده: مریم یامین پور، زن و ادبیات دفاع مقدس، (صص ۳۷ تا ۴۰)، بیجا: بنیاد حفظ آثار و نشر
- سلیمانی، نعمت الله (۱۳۸۰)، نخل ها و آدم ها، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- شاهدان دانشگاه (۱۳۷۷)، دومین یادواره شهدای دانشجویی کشور، قم: فیضیه.
- شهلائی، مرضیه (۱۳۹۵)، لیلا، تهران: ستاره ها.
- عابدی، داریوش (۱۳۸۴)، نقشبندان، تهران: سوره مهر.
- عبدالباقی، محمد فواد، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، انتشارات دارالفکر
- فلاح، فرشید (۱۴۰۰)، «نقش اهالی فرهنگ و رسانه در جهاد تبیین»، نشریه فرهنگ قومس، شماره ۶۹.
- قزایی مقدم، امان اله (۱۳۸۲)، انسان شناسی فرهنگی (مردم شناسی فرهنگی)، تهران: ابجد.
- قیصری، مجید (۱۳۸۶)، ضیافت به صرفه گلوله، تهران: تکا.
- مرتضوی کیاسری، حسین (۱۳۸۰)، پری رو، تهران: پالیزان.
- محمدی، کامران (۱۳۸۹)، آنجا که برف ها آب نمی شوند، چاپ دوم، تهران: چشمه.
- مخبر دزفولی، فهیمه (۱۳۷۴)، «نقش زنان در دفاع مقدس»، مجموعه مقالات و سخنرانی های اولین سمینار زن و دفاع مقدس، اهواز: کمیسیون امور بانوان استان خوزستان.
- موسوی، منیرالسادات (۱۳۸۶)، جنگ و عشق، تهران: نوآور.
- منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۷)، آشنایی با دفاع مقدس، تهران: خادم الرضا.
- نجفی، عبدالمجید (۱۳۸۵)، با جام های شوکران، تهران: صریر.
- وحید، فریدون (۱۳۸۷)، جامعه شناسی در ادبیات فارسی، تهران: سمت.